

Алексеева Т. І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Alekseeva Tatyana

*Associate Professor of Economic Sciences,
Associate Professor of International Economic Relations Department
Kharkiv National University of V. N. Karazin*

ЕВОЛЮЦІЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття «міжнародна міграція». Розроблено основні напрями теоретичного обґрунтування впливу інфраструктурних чинників на перебіг міграційних процесів на основі поглибленого аналізу зарубіжних наукових концепцій. Проведена оцінка наявних підходів до класифікації міжнародної міграції і запропоновано різноманітні підходи щодо аналізу теорії міжнародних відносин. Обґрунтовано доцільність використання інституційного підходу до побудови класифікації цього явища теорії міжнародних відносин. Запропоновано науковий підхід до визначення місця і функції міграційних процесів у теорії міжнародних відносин. Наведено основні складники теорії міжнародних відносин у сучасних умовах.

Ключові слова: теорія міжнародних відносин, еволюція, міжнародна міграція, міграційна політика, міграційні процеси, функції міграції, принципи міграції.

Вступ та постановка проблеми. Одним із викликів суспільного розвитку людства є міжнародна міграція, яка охоплює усі країни та розповсюджується з непомірною швидкістю, особливо в період глобалізації. Переміщення людських ресурсів стало можливим завдяки процесам, що здійснюються в сучасному світі: економічним, політичним, екологічним, демографічним, соціальним тощо. До причин міжнародної міграції можна віднести: економічну нестабільність, військові дії, масове безробіття, поширення тероризму, стихійні лиха, расові, особисті (об'єднання сімей) тощо.

Різні сценарії розвитку теорій міграції приводять до висновку, що в умовах глобалізації спостерігається тенденція притягання робочої сили у розвинені країни, наприклад у Північну Америку, країни Європейського Союзу тощо. Не винятком є й Україна, в якій проблема міграції стоїть дуже гостро. Міграційні потоки спрямовані на країни ЄС, а саме Польщу, Чехію, Німеччину, а також в інші країни далекого зарубіжжя. Все більше економічно активного населення покидає Україну і мігрує у пошуках кращого життя. Тому необхідним є регулювання міграційних процесів для максимізації позитивних і мінімізації негативних економічних ефектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями міграційних процесів, історичними особливостями їхнього розвитку займалися чимало представників класичної політекономії та сучасних фахівців. Серед перших дослідників, які почали вивчати міграцію, були представники меркантилізму (Т. Ман, Ж.Б. Кольбер), класичної теорії (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Стюарт Мілль), мальтузіанства (Т. Мальтус), марксизму (К. Маркс, Ф. Енгельс), представники неокласичної школи (Ж. Харрис, М. Тодаро) тощо [1, с. 88–89].

Вагомий внесок у дослідження міграційних процесів зробили українські вчені А. Філіпенко, В. Геєць, Е. Лібанова, С. Писаренко, А. Мокій, А. Кравченко, О. Маліновська, О. Ровенчак. Як слушно зазначає О.А. Ровенчак, міжнародна міграція являє собою соціокультурне явище, в якому задіяні різноманітні актори (як на макро-, так і на мікрорівні). Вона спричиняється різними об'єктивними

та суб'єктивними соціальними, культурними та особистими процесами і явищами, а також має різні наслідки для кожного з цих вимірів [2, с. 125].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед безлічі теорій міжнародної міграції фахівці не дійшли до єдиного універсального підходу щодо створення єдиної моделі міграції. Спроби упорядкувати теорії та застосувати єдиний методологічний інструментарій дослідження не принесли бажаних результатів, оскільки вони не досить скоординовані. Тому виникає необхідність систематизації теорій міжнародних відносин для вироблення універсальної міграційної стратегії стосовно країн світового співтовариства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання):

- проаналізувати історію формування, еволюцію та основний зміст поняття «міжнародна міграція»;
- надати класифікацію основних наукових підходів щодо вивчення місця міжнародної міграції в теорії міжнародних відносин;
- виявити основні періоди в розвитку міжнародної міграції на базі досвіду зарубіжних фахівців;
- довести сутність міграції робочої сили в світі та Україні з метою визначення мотиваційних аспектів міграційних процесів;
- запропонувати новий методичний підхід щодо складників теорії міжнародних відносин у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний рух населення, який упродовж декількох століть існував у теорії міжнародних відносин, пройшов свій історичний розвиток і залишив людству у спадок значний теоретико-методологічний потенціал. Дослідження міграційних процесів почалися ще з античного періоду, коли людство не мало жодного уявлення, що таке міграція, і продовжується дотепер.

На ранніх етапах історії переміщення людей відіграло значну роль у формуванні культурних цінностей народів, зростанні міст, розвитку промисловості й торгівлі. Перші висловлювання про міжнародну міграцію населення можна знайти у роботах Платона, Аристотеля, Піфагора, Фалеса, Солона, в яких вихід на нові простори часто розглядається як сильний творчий ефект подаль-

шого розвитку. Подорожуючи, люди збагачують свій соціокультурний досвід, набувають знання про традиції інших народів, пізнають символічні стратегії їхньої гостинності, передають свої вміння та навички. Історично міграційні процеси відзначалися різними підходами та ознаками, мали свої особливості розвитку, включаючи примусову міграцію та міграцію на добровільних засадах.

Спираючись на роботи професора соціології і зв'язків із громадськістю Принстонського університету, члена Національної академії наук Дугласа С. Массея, можна виділити такі періоди в розвитку міжнародної міграції:

– період меркантилізму (приблизно з 1500 до 1800 р.) – мігранти прямували з країн Європи до Америки, Африки, Азії, Океанії. Д. Массей відмічає, що досить складно визначити точну кількість міжнародних мігрантів у той період, але можна стверджувати, що ці потоки були досить суттєвими. При цьому спостерігається домінування європейців у деяких частинах світу, які мали значний вплив на економіку та культуру народів [3, с. 1].

– індустріальний період (початок XIX ст. – приблизно 20-ті рр. XX ст.) характеризується тим, що центрами еміграції були переважно країни Європи, більшість населення яких залишила Британські острови, Італію, Австро-Угорщину, Німеччину, Іспанію. Д. Массей вважає, що масова міграція зіграла важливу роль у соціальній, економічній і демографічній трансформації Європи і здійснила значний вплив на міжнародну міграцію. Мобільності населення сприяла ліберальна політика приймаючих країн щодо мігрантів, відкритість кордонів, низькі тарифи [3, с. 2].

– період постіндустріальної міграції (з середини 1960-х рр.) Д. Массей пов'язує з трансформацією міграції у глобальне явище, коли кількість і різноманітність країн походження і приймаючих країн різко збільшилася. Вектор міграційних потоків змінився, і домінуюча роль стала належати країнам Третього Світу. З 1960 року еміграція з Африки, Азії та Латинської Америки різко зростає. Протягом 1970-х років навіть довготривалі країни еміграції, такі як Італія, Іспанія і Португалія, почали отримувати іммігрантів з Близького Сходу та Африки. У 1980-х роках міжнародна міграція поширилася в Азію, і не тільки в Японію, а й у нові індустріальні країни, такі як Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Малайзія та Таїланд [3, с. 4].

Як свідчить історичний досвід, міжнародний рух населення має значний вплив на розвиток не тільки національних ринків праці, а і глобальних ринків, знаходить своє відображення у теоріях трудової міграції. Є ціла низка теорій міжнародних відносин, що виникли незалежно одна від одної щодо дослідження феномена міграції на різних етапах розвитку світового господарства.

Меркантилізм – один із перших західних наукових напрямів, що включили в дослідження міжнародну міграцію населення. Представниками цього напрямку є: У. Стаффорд, Т. Ман, А. Монкретсьєн, Ж.Б. Кольбер та інші. Вони розглядали накопичення золота як джерела процвітання та сили держави, при цьому роблячи акцент на імміграцію іноземних робочих, особливо ремісників, за заборони еміграції корінного населення.

Класична теорія. Представники цього напрямку А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршал пояснюють міграцію причинами відмінностей у попиту і пропозиції робочої сили в різних регіонах. Адам Сміт зазначав, що в Англії закони, які не дозволяють бідним переїжджати з одного місця в інше, а також закони, що не дозволяють людям змінювати місця торгівлі, служили для збереження нерівномірного розвитку регіонів. Тому він виступав за усунення бар'єрів вільного переміщення робочої сили, що сприяло б економічному прогресу в районах в'їзду та виїзду і самих

мігрантів. Учені виступали за абсолютно безперешкодне міжнародне пересування капіталу, товарів і праці, щоб ринкові сили змогли гарантувати максимальний економічний розвиток і скорочення бідності.

Мальтузіанство. Т. Мальтус сформулював закон народонаселення, який він пов'язував із законами спадної родючості ґрунту та спадної віддачі ресурсів. У результаті Мальтус дійшов висновку, що кількість населення росте в геометричній прогресії, подвоюючись кожні 25 років, а кількість засобів існування збільшується в арифметичній прогресії. Саме у перенаселенні Мальтус вбачав основну причину злиднів, голоду, безробіття та інших бід суспільства. Народ сам винний у власних стражданнях, вважав Мальтус, оскільки має природну пристрасть до швидкого розмноження.

Мальтус бачив лише два способи встановлення природної рівноваги між кількістю населення і відповідними засобами існування. Перший – це різного роду нещастя (війни, стихійні лиха, епідемії тощо), які сприяють смертності людей, а тому є благом для суспільства. Другий спосіб він назвав моральним стримуванням, під яким розумів свідому відмову бідного населення від народження дітей, якщо не в змозі їх матеріально утримувати.

Марксизм. К. Маркс та Ф. Енгельс наполягали на тому, що надлишок населення, зокрема робочого класу, залежить від наявності можливостей для отримання роботи, а не від наявності фіксованих резервів продовольства. За переконанням Маркса, криза капіталістичної системи, що поглиблюється, неминуче витіснить все більше число робітників у ряди безробітних, що приведе деяких індивідів до висновку про загальне перенаселення суспільства.

К. Маркс та Ф. Енгельс стверджували, що міграційна рухливість населення прямо залежить від рівня розвитку продуктивних сил суспільства і змінюється під впливом їх еволюції.

Неокласична теорія міжнародної міграції. Представники цієї теорії А. Леві, Ж. Харрис, Л. Сжаастанд, М. Тодаро, Ф. Мартін пояснюють причини міжнародної міграції різницею в рівнях оплати праці. Рух робочої сили відбувається із країн з низьким рівнем оплати праці до країн із високою заробітною платою [1, с. 105].

У цьому разі діє система «витрати – вигоди», яка включає в себе два етапи. На першому особа уявляє собі майбутню країну переміщення, а на другому – переваги та недоліки, які її можуть очікувати в цій країні.

Л. Сжаастанд посідає одне з провідних місць у теорії «людського капіталу». Його припущення базуються на тому, що особа мігрує в іншу країну для того, щоб отримати більший дохід внаслідок переїзду.

Економічна модель теорії міграції Тодаро (міграційна модель Тодаро) пояснює міграцію з села в місто як економічно раціональний процес, незважаючи на високий рівень безробіття у містах. Працівники порівнюють свої очікувані доходи в місті і починають переселення з села у разі, якщо ці очікувані доходи перевищують середній рівень доходів у селі. Зростання зайнятості в місті приводить до зростання рівня безробіття, оскільки кожна нова вакансія може залучати в місто додатково до 3–4 сільських працівників. Зростання рівня освіти, невідкріплене створенням нових робочих місць, погіршує економічну ситуацію в країні, оскільки витрати суспільства на освіту приводять до зниження віддачі від неї, а колишні студенти поповняють ряди вже високоосвічених безробітних.

Кейсіанство. Дж. М. Кейнс сформулював відомий основний психологічний закон, суттю якого є положення про те, що в міру зростання доходів окремого індивіда в складі його витрат зростає питома вага заощаджень. Осно-

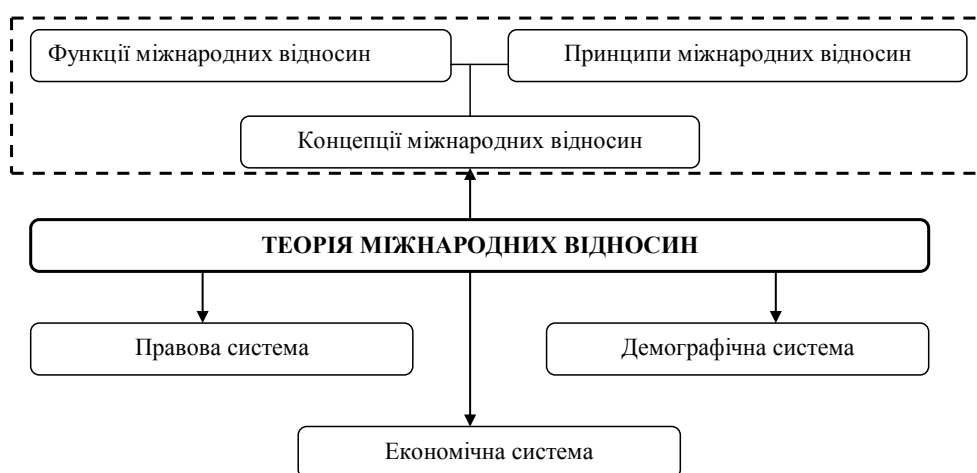

Рис. 1. Основні складники теорії міжнародних відносин у сучасних умовах

Джерело: власна розробка автора

вне місце в теорії займає думка, що світовий ринок праці формується за рахунок міжнародної міграції робочої сили і виступає ареною зіткнення суперечливих національних інтересів [1, с. 109].

Подібний підхід Кейнс аргументує «здоровим глуздом». У разі зменшення доходів, навпаки, населення зменшує виділення коштів на збереження, щоб зберегти колишній рівень життя. З огляду на те, що держава володіє більшим обсягом інформації, ніж окремі індивіди, Кейнс передбачає активне державне втручання в міграційні процеси з метою подальшого розвитку країни.

Універсальна (синтетична теорія) міжнародної міграції Д.С. Массея дає змогу проаналізувати соціально-трудова активність і мобільність населення, а також специфіку трудової міграції. Інтенсивність міграційних процесів, ринок праці та інші категорії опису міграції показують перспективні напрями дискурсу-аналізу досліджуваних процесів у методологічному полі теорії міграційних мереж [3, р. 21]. Спираючись на роботи Дугласа С. Массея, міграцію можна визначити, з одного боку, як потужний економічний і демографічний ресурс і наслідок глобалізації, з іншого – як низькокваліфіковану робочу силу, а вимушених переселенців – як проблему, навіть загрозу безпеці та стабільності. Д.С. Массей на основі синтезу різних теорій (неокласичних, нової економічної теорії трудової міграції, теорії світових систем тощо) розглядав імміграцію як основу для розроблення ефективної міграційної політики [4, с. 116].

Згідно з цією теорією, міжнародна міграція виникає в процесі соціальної, економічної і політичної трансформації, яка супроводжується поширенням капіталістичних ринкових відносин на доринкові та неринкові суспільства (як впливає з гіпотези теорії світових систем). Усі перелічені теорії міжнародних відносин виникли у зарубіжних країнах незалежно одна від одної. Але жодна з них не є універсальною і не може пояснити таке складне явище, яким є міжнародна міграція [5].

Сучасна міграційна політика України ґрунтується на класичних теоріях міжнародних відносин, але у сучасному світі ці теорії вже не мають такого значення для вирішення проблем міграції. Теорія «New Household Economics of Migration» базується на класичних теоріях Адама Сміта і Давида Рікардо і може бути застосована для вивчення причин української міграції в умовах глобалізації.

На сучасному етапі ринкового формування економіки проблема міграції населення України є однією з найго-

стріших соціально-економічних проблем. Для визначення місця і функції міграційних процесів в теорії міжнародних відносин запропоновано структуру теорії міжнародних відносин у сучасних умовах (рис. 1). Основними складниками виступають:

1. Концепції міжнародних відносин, які є фундаментом теорії міжнародних відносин.

2. Функції міжнародних відносин: регулювання; державної міграційної політики; мобілізації людських ресурсів; раціоналізації протиріч.

3. Принципи міжнародних відносин: емпіричного, ціннісного, раціонального, творчого, історико-прогностичного підходів; абстрагування, необхідної ідеалізації, толерантності, розумної актуалізації [6, с. 105].

У сучасному науковому розумінні це означає, що базис теорії міжнародних відносин слід шукати, окрім концепцій, принципів та функцій, ще й у форматах правової, демографічної та економічної систем.

У процесі генезису відбувається постійне реформування окремих підсистем міжнародних відносин. Але це не руйнує саму систему, а приводить до її нового якісного стану. Це сприяє оновленню та постійному розвитку теорії міжнародних відносин, що в сучасних умовах дає змогу використовувати «ефект системної цілісності», який дає можливість виділити низку якостей як усієї системи міжнародних відносин, так і її окремих підсистем, комплексів, ансамблів [6, с. 110]. При цьому значне місце займають мотиваційні теорії трудової міграції. Мотивацією для міграційних процесів в Україні виступають: пошук кращих умов праці за кордоном; бажання покращити своє матеріальне становище за рахунок підвищення заробітної плати; страх залишитися на батьківщині без роботи; висока вартість навчання і відсутність надії на знаходження роботи за спеціальністю тощо.

Висновки. Таким чином, можна сказати з упевненістю, що теорії міжнародних відносин пройшли історичний шлях становлення та розвитку і нині продовжують еволюціонувати. Проведений аналіз наявних класифікацій міжнародної міграції дав змогу виявити їхню неоднозначність щодо структурування досліджуваного явища за різними ознаками. Результати дослідження надають змогу зосередити увагу на пошуку наукових підходів щодо регулювання міграційних процесів з метою збереження рівноваги між усіма учасниками зазначеного процесу із застосуванням теорії міжнародних відносин.

Список використаних джерел:

1. Ионцев В.А. Международная миграция населения: теория и история изучения. М. : Диалог, МГУ, 1999. 370 с.
2. Ровенчак О.А. Міжнародна міграція крізь призму її причин та наслідків // *Вісник Львівського університету Сер. Соціологічна*. 2009. Вип. 3. С. 125–142.
3. Massey D. S. *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*. University of Pennsylvania, 2003. 42 p.
4. Массей Д. Мир в зеркале международной миграции: научная серия: международная миграция населения: Россия и современный мир / за. ред. В. А. Ионцева. М., 2002. 416 с.
5. World in the mirror of International Migration [Электронный ресурс] / Scientific Series: International Migration of Populations: Russia and the Contemporary World, 2002. Vol. 10. URL: http://demostudy.econ.msu.ru/books/volume%2010_eng-1.pdf
6. Хонін В.М. Методологічні принципи теорії міжнародних відносин / В.М. Хонін // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 127 (частина 1). 2016. С. 104–115.

**ЭВОЛЮЦИЯ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Аннотация. В работе рассмотрена сущность понятия «международная миграция». Разработаны основные направления теоретического обоснования влияния инфраструктурных факторов на ход миграционных процессов на основе углубленного анализа зарубежных научных концепций. Проведена оценка существующих подходов к классификации международной миграции и предложены разнообразные подходы к анализу теорий международных отношений. Обоснована целесообразность использования институционального подхода к построению классификации этого явления теории международных отношений. Предложен научный подход к определению места и функции миграционных процессов в теории международных отношений. Приведены основные составляющие теории международных отношений в современных условиях.

Ключевые слова: теория международных отношений, эволюция, международная миграция, миграционная политика, миграционные процессы, функции миграции, принципы миграции.

**EVOLUTION OF MIGRATION PROCESSES
THROUGH THE PRISM OF THE THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS**

Summary. The urgency is to determine the scientific approaches to implementing migration policy at micro- and macro levels. In the context of the development of globalization processes, the issue of population migration in international economic relations is becoming more and more relevant. The interest of specialists in this subject existed since the ancient period, when humanity had no idea what migration is and continues to this day. Even in the early stages of history, statements about international migration of the population, the formation of a culture of peoples, the growth of cities, the development of industry and trade were considered. The genesis of the phenomenon of migration was considered by mercantilists, representatives of classical theory, Marxists, neoclassicists, and others like that. The intensity of migration processes, the labor market and other categories of migration description show the perspective directions of discourse analysis of the investigated processes in the methodological field of the theory of migration networks. Modern specialists in this area continued the study of the latest theories of population migration and highlighted the stages of its evolution. Various theories and approaches to international migration are theoretically grounded in the article. The main assumptions on which they are based are highlighted, a concentrated analysis of the fundamentals of the main concepts of international migration is presented. The evolution of migration processes that explores the phenomenon of international migration is considered. The estimation of modern tendencies of external labor migration of the population of Ukraine and its influence on the long-term socio-economic development of the country is given. On the basis of analytical developments created in the course of the research, the expediency of using the institutional approach to constructing the classification of this phenomenon in the theory of international relations has been substantiated. The scientific approach to the determination of the place and function of migration processes in the theory of international relations is proposed. The main components of the theory of international relations in modern conditions are presented.

Key words: theory of international relations, evolution, international migration, migration policy, migration processes, migration functions, migration principles.